

===== Szokolay Domokos =====

/// **Fiúk és apák**

Ahogy állambiztonság behatolt az emberek életébe, a feldolgozatlan múlt apám során keresztül úgy foglalt teret az én életemben is. Az ügynökmúlt rendezetlenségének társadalmi ügyéhez ezért a személyes viszonyulásomon keresztül, a leszámazott hangján tudok hozzászólni. Bár sokan azt gondolhatják, a választással eldőlt a rendszerváltás kérdése, valójában Magyarország még átmenetben, krízisben van, amikor elválik, hogy a beteg állapota romlani kezd vagy jobbra fordul. Ebben a folyamatban az ügynökakták nyilvánosságát olyan lehetőségek látom, amellyel, ha jól élünk, akkor társadalmi szinten haladhatjuk meg azt az állapotot, amely az 1990-es rendszerváltás óta körülvette a kérdést. Én ehhez a gyógyuláshoz az „apák és fiúk” tengelyének pozitívba fordításával szeretnék hozzájárulni.

Apám, Szokolay Zoltán 2020 novemberében hunyt el. Egyedül, magányosan élt már akkor, szinte nincstelenül. Már évek óta nem beszéltünk egymással, aminek személyes, családi okai nem számítanak közügynek. Egy lappangó történet nyomasztó árnyéka kísérte végig az életét. A köznyelvben úgy mondanák, ügynök volt, azonban pontosabb, ha úgy fogalmazok, titkos megbízott, akit az iratok szerint hazafias alapon szerveztek be valamikor 1984-ben, „Havasi Zoltán” fedőnéven. 1989-ben az MDF-ben kezdett el politizálni, és 1990-ben Békés megyében országgyűlési képviselővé választották, 1990–1992 között az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottságának alelnöke volt, majd egy akkoriban elhíresült parlamenti „gombnyomogatási ügy” miatt lemondott a mandátumáról. Az Antall-kormány idején a Belügyminisztériumban dolgozott tovább. A politikába – noha később is próbálkozott vele – nem tudott visszatérni. Többször volt hosszú ideig munkanélküli, majd volt iskolaigazgató, köztisztviselő, önkormányzati tisztviselő és tanár.

„Havasi Zoltánt” nem ismertem, ahogy családtagjai, környezete sem. Alig lehettem tizenéves, amikor a 2000-es évek elején kiszivárogtattak egy listát az interneten, amelyen ő is szerepelt mint állambiztonsági múlttal rendelkező személy. Ezeknek az akcióknak a politikai manipuláció volt a célja – fontos lenne tehát ennek is megismerni a hátterét. Én mindebből eleinte csak az apámból feltörő félelmet és tagadást éreztem. Amikor már elég érett voltam ahhoz, hogy felfogjam, miről van szó, többször is megpróbáltam vele beszélni, de csak így-úgy változó, mentségkereső

elbeszéléseket ismerhettem meg tőle. Nem is igazán hittem neki, és nem hiszem, hogy valaha is őszinte lett volna velem a múltjával kapcsolatban.

A dossziéi régóta kutathatók, többen írtak már az állambiztonsági tevékenységéről, amivel szemben apám a saját narratíváját képviselte – meglátásom szerint azért, hogy teljes szembenézés nélkül átérjen a túlsó partra. Nem bírta elfogadni, hogy mások, akikről ő tudta a titkot, megúszták, és „tiszán” maradhattak tagjai a közéletnek, míg belőle – a saját értelmezése szerint – bűnbak lett. Mindez arra is rámutat, hogy az állambiztonsági érintettség valójában nem vált múlttá: immár 36 éves utóélettel bír a hatalmi kapcsolatrendszerek, titkosszolgálati és belpolitikai játszmák homályában, melyeket ugyancsak fel kell tárni, hogy látható legyen, mindez milyen mértékben volt hatással a politikai és gazdasági elite, valamint az ország életére.

A múlt nemcsak amiatt vált mérgezővé apám életében, mert a titok benne volt, majd pedig kibuktatták, hanem azért is, mert nem „az egész” került nyilvánosságra rögtön az elején. Biztosan ellenállt volna annak, hogy kiderüljön a szerepe, de hosszú távon jobban járt volna vele. A lelepleződését csúnyán és helytelenül kezelte, bár vívódásai felbukkannak a verseiben: irodalmi érték még így is termett a dologból. Számomra vigasztalást nyújt, hogy küszködött benne a lelkiismeret – csak egyedül volt vele a sötétben. Ugyanakkor lelki fogsága, az emberi viszonyainak romlása az öntudatlanul magára mért „bűnhődés” egy formája volt, elvesztve a feloldozás lehetőségét. Most a bajról s nem erényeiről, a jó emlékekről szóltam. Megbocsátottam neki, és nem tagadom meg, hiszen az apám volt. Elfogadom és tűröm, ha mások eltérően éreznek iránta, és kritikusan, elítélően nyilatkoznak róla.

Ez a történet azonban arról is szólt, hogy fiatal felnőttként az identitásom bizonytalanná vált, az életem apai háttere feldolgozhatatlannak tűnt, nem tudtam, ki vagyok, és mi a teendőm. A személyes felelősségemmel a halála után szembesültem. Miután elment, levelet írtam az ügynökmúltját tollára vevő költőtársának, hogy tájékoztassam „ellenfele” haláláról. Apám „nevében” teátrális lett volna bocsánatot kérnem, de őszintén kifejeztem mélységes sajnálatomat, amiért fájdalmat okozott, és azért, hogy ezt meg sem próbálta helyre tenni. A választ, amit kaptam, a szívembe zártam.

Ezután a testvéremmel úgy döntöttünk, hogy az apánk közéleti tevékenységéhez kapcsolódó dokumentumokat nem tartjuk titokban. Összegyűjtöttem, amit tudtam, majd a hagyatékát 2021-ben kutatási korlátozások nélkül az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának ajándékoztam, hogy története és irathagyatéka a közös tudásunkat gyarapítsa. Ezzel a lépéssel szerettem volna hozzájárulni ahhoz, hogy „Havasi Zoltán” ne mérgezze tovább a viszonyainkat, és Szokolay Zoltán békében nyugodhasson. Szeretném, ha ez minden érintettnek, leszármazottnak példaként szolgálna: ne féljenek, adják be az iratokat, mert a közös múltunk részét képezik! Le kell róni a tartozást.

A felelősségnek ez a próbája segített felismerni, hogy milyen diszfunkcionális a múltunk kezelése, hiszen számomra sem nyújtottak megfelelő gyakorlatot az erre

hivatott intézmények, sem pedig a tágabb környezetem. Küszködésem során a közösséggel való viszony hiányzott: nem tudtam, hogy örököse vagyok-e a bűnnek, szabad-e róla beszélnem, gyanús vagyok-e, kell-e tartanom a megszegyénítéstől, nyomást gyakorol-e rám bárki, hogy apámat nyilvánosan megtagadjam. A közösségi feldolgozás feltételeinek hiánya könnyen válhat mérgezővé, maguk az érintettek és az utódok is befordulhatnak egy elhallgatásokra, egyéni megküzdési stratégiákra, rosszabb esetben élethazugságokra épülő zsákutcába.

A személyes érintettségem másik része, hogy ironikus módon 2014 és 2024 között épp egy olyan intézményben, a Nemzeti Emlékezet Bizottságánál dolgoztam kutatóként, amelynek a törvénybe foglalt feladata volt, hogy feltárja a kommunista diktatúra működését. Bár e tekintetben nem lenne igazságos minden alapfeladatot tekintve eredménytelennek mondani az ott elvégzett munkát, de az állambiztonsági múlt társadalmi léptékű feltárása szóba sem kerülhetett. Ez politikai okokból *ab ovo* nem volt lehetséges, és az intézmény koncepcionálisan sem volt erre alkalmas, vezetése pedig nem élt jól a jogosítványaival. A doktori fokozatom megszerzése után lemondtam a köztisztviselői jogviszonyomról, és ahogy mondják, kicsekkoltam az egyre elviselhetetlenebb rendszerből. Ennek kontextusából most az a legfontosabb, hogy a munkámat értelmetlennek éreztem.

Az a fajta állami történettermelés ugyanis, amelynek az eredményét az Alaptörvény U) cikke írja elő, kiüresedett, bezárva a történeti gondolkodást és a politikai fantáziánkat egy erőszak- és elnyomás-központú keretbe, a felelősök és elszenvedők dichotómiájába. Bár ebben a keretben megtörténik az áldozatok morális megemlése és a hatalommal való visszaélés bemutatása, a tudat alatt megképződő tanulság mégsem felszabadító, hanem megmerevítő: mintha a hatalmat csak rosszra lehetne használni, mintha a történelem csak politikai töltetű tettekből állna, s a rendszer mindig erősebb lenne nálunk. Ha az elmúlt évtizedben előállított adatbázisokat és történeteket nem kívánnák végigolvasni – noha tartalmazhatnak újdonságokat, eredményeket –, a lényeg megértéséhez valójában elég lenne felütni az Alaptörvény vonatkozó passzusát. Ebben az újra és újra lefutott gondolati körben kevés helyet kap az élet sokszínűsége, az alkalmazkodás, az emberek döntéseinek és erőfeszítéseinek számos más dimenziója, miáltal úgy tűnhet, mintha a magyar társadalom nem igazán lett volna alakítója és felelőse a saját történelmének. Pedig a kutatói érdeklődésnek az előírt „igazságok” ezeregyedik alátámasztása helyett a kivételekre, a határterületekre kellene irányulnia, s általában azokra a csomópontokra, ahol az addig felépített történeti konstrukciók megbicsaklanak. Ahhoz, hogy a diktatúra által összeroncolt polgári önrendelkezésünk képességét visszavegyük, a múlttól is másképp kell gondolkodnunk. Egy élő, reflektív folyamattá és közös ügyünké kell tennünk a múltat, hogy tanácsot adjon, a jelenben szolgáljon minket – újragondolva a korszakolásokat, kísérletezve a kutatások perspektíváival, a ma problémáinak gyökerét keresve az archívumok mélyén.

Az ügynökaktákra most ráirányuló figyelmet fontos, közös múltfeldolgozási lehetőségnek tartom. Persze ismerem a technikai jellegű ellenérveket: mi van átadva a levéltárnak, és mi nincs; kinek és milyen mélységben nyilvánosak az iratok; mennyi publikáció született már belőlük; minden állampolgár megkaphatja a rá vonatkozó információkat; „de a GDPR”, „de az áldozatok”, „de a nemzetbiztonsági érdek”, „de a töredékesség”, „de a falszifikációk” és így tovább. Ezekben sok igazság van, amelyeket figyelembe kell venni. Viszont lássuk ezt is: a kutatók munkásságára és az egyéni információs kárpótlásra épülő szisztéma csak két lehetőséget hagy a feldolgozásra – az előbbi szelektív, értelmezésen és értékelésen átesett történeteket nyújt, a másik egyéni megküzdésre utalja az embert. Mindez nem helyettesíti a kollektív feldolgozást, és kevésbé támogatja azt a folyamatot, hogy a közösség érettebben tudjon viszonyulni a történelméhez. Erre márpedig a nyitás jelképes aktusán kívül azért volna szükség, hogy kialakuljanak azok a terek és új minőségű diskurzusok, amelyekben az egyén nem marad egyedül, hanem a traumával való megküzdés során is biztonságosan tud kapcsolódni másokhoz.

Az ügynökakták kérdése az elmúlt évtizedekben az értelmiség és a hatalmi tényezők belügye volt: jobb esetben a tudományosság, rosszabb esetben a zsurnalizmus és a politika szűrte meg, interpretálta és használta a múltat. Főként az utóbbi kettő keltett riasztó képet az ügynökügyről, hiszen a „mi és ők” logikája alapján számos esetben használta diszkvalifikációs fegyverként, megbélyegzésként az állambiztonsági múltat. A „teljes” hozzáférhetőség lehetőségének, érzetének és a bizalomnak hiányában pedig gyanakvás, a valóságosnál sötétebb mítoszok, félreértések is születtek. Atyáskodónak tartom, hogy a társadalom a múlthoz való viszonyát csak a „hozáértőkön” keresztül vagy magányos úton, atomizálva alakíthassa ki. Disszonáns számomra, amikor olyan értelmiségiek és hivatásos múltfeltárók aggódnak az ügynökakták nyilvánossága miatt, akik ezekre az iratokra alapozva csináltak karriert, és kívánnak morális igazodási ponttá válni a kérdésben. Akik attól tartanak, hogy a hatalom egykori birtokosai helyett az ügynökökből válnának bűnbakok, azoknak két okból is hibás az érvelésük. Egyfelől, olyasmit feltételeznek, amely még nem történt meg, másfelől az ügynök bűnbakká formálását a közéleti és értelmiségi szekértáborok manipulációi, boszorkányüldözései végezték el a nyilvánosságban, nem pedig az iratokba betekintő állampolgárok. A bűnbak-koncepció nem a diskurzus eleve elrendelt iránya, hanem egy keretezés, amely a kollaboráció morális megítéléséről szól, és nem az ügynök szerepének megértéséről: a személyről és nem a tetteiről, a beszervezés tényéről és nem az egyéni döntési helyzetekről, a felelősség mérlegeléséről.

Az ügynöknek közösen kell megtalálnunk a helyét. Természetesen nem az ügynök okozta és irányította a rendszert, de annak fontos része volt a párttagok, az erőszak- és tömegszervezetek meg minden más pártállami nyúlvány résztvevői mellett. Ha a magyar társadalom elég felnőtt ahhoz, hogy különbséget tudjon tenni az egyszerű párttag és a pártvezető között, vagy egy jóindulatú tanácselnök és egy sorokat kerékbe törő párttitkár között, akkor szerintem képes differenciálni az ügynö-

kök, a tartótisztek, szt-tisztek és a hierarchiát irányítók között is. Az iratokból az fog kiderülni, ami nyilvánvaló. Egy fojtogató, gyanakvó és erőszakra hajlamos, mégis bornírt, korántsem mindent tudó hatalom működése, amely behatolt az emberek életébe, egymás ellen fordítva és felhasználva őket. Az fog kiderülni, hogy a rendszer a maga torz és ideologikus valóságértelmezésén keresztül miképpen látta és akarta látni a polgárait. Ami a dolog emberi oldalát illeti, kiderül majd, hogy a magyar társadalomnak is voltak gyarló tagjai, voltak hétköznapi emberek, s nem kevesen akadtak olyanok, akik szemben álltak a rendszerrel. És legyünk realisták: amennyiben a jelenleg megismerhető iratok köre bővül, akkor is csak szívós munka elvégzése után bizakodhatunk abban, hogy az 1990 utáni politikai-gazdasági elitünk átkosból tovább élő kapcsolatrendszere is megismerhetővé válik. Újdonságot és revelatív élményt leginkább ez hozhat majd, mert a közelmúltunkat érinti.

Az immár transzgenerációssá vált tapasztalatról, traumáról is szólni kell. A 20. század előtt a magyar társadalom aligha találkozott a kommunista diktatúrához fogható tömeges megfigyeléssel, magánszférasértéssel s annak mérgező hatásaival. A feladatnak, amely előtt mint közösség állunk, komoly tétje van, és rajtunk múlik, hogyan álljuk ki a próbát. Ahhoz, hogy tényleg jobba váljon az életünk, közös erőfeszítésre, okosságra és a legérettebb oldalunkra van szükség. Ennek alapja, hogy a múlt emlékeinek a társadalom a birtokosa, nem pedig a mindenkori elit, beleértve az állam, a tudomány és a közéleti diskurzus szereplőit is. Ha a közösségünket nyugtalanítja egy tisztázatlan kérdés, amelyre nem kap választ, akkor annak az intézményeinkbe vetett bizalom látja kárát.

A magyar társadalom tehát a múltfeldolgozás és az állami intézmények által gondozott emlékezet megrendelője, ezért a 36 éve „leadott” igényt ideje a lehető legjobb feltételekkel teljesíteni. Ebbe az is beletartozik, hogy a diskurzusnak is meg kell változnia: száműzni kell a fegyvertárból a múlttal való zsarolást, revolverezést, ne lehessen többé az ügynökügyet a hideg polgárháború, az értelmiségi beharcok „mi és ők” logikája szerint felhasználni. Nem kellene különleges felhatalmazással bíró történészek, de a *l'art pour l'art* tudományosság sem elég. A politikának, az értelmiségnek és a nyilvánosságnak e ponton alakulhat át a szerepe atyáskodásból szolgálattá. Az államnak törölnie kell az emlékezetpolitika összetett szavából a *politikát*: őrizze az emlékeket, gondozza a sírokat, biztosítsa a megismerés és az emlékezés feltételeit, vigyázzon a konszenzusos hagyományainkra és jelképeinkre, de ne használja azokat hatalmi célokra, (identitás)politikai manipulációra. Az értelmiségnek és a nyilvánosság szereplőinek kapuorból kísérővé, bíróból tanácsadóvá kell válni. A feladat nem hárulhat egy maroknyi történészre. Modern és többirányú kommunikációra, edukációra, a traumafeldolgozás támogatására, pszichológiai és szociológiai kutatására is szükség van. Biztonságos, de naivitástól mentes tér kell, amelyben meg lehet szólalni, és elmondani a történetet. Ha nem nyilvánosan, akkor legalább archiválandó anyagként – mert rólunk szól.

A lehetőséggel akkor élünk jól, ha a nyilvánosságban zajló folyamatok nem teszik tönkre. Közös tétje van, ami felelősséget követel. Azt kívánom, hogy Szókratész igazmondását, a parrhésziát gyakorolva, az önmagunkkal mint közösséggel való törődés jegyében indítsunk egy új diskurzust. Találjon mindenki meghallgatásra, aki szólni akar, a viták, az indulatok pedig hadd fussák ki magukat. A múltfeltárást nem jogi aktusként, „igazságtételként” vagy információs kárpótlásként, hanem közösen megtett útként érdemes szemlélni. Az sem baj, ha közben rájövünk, hogy az abszolút igazsághoz csak iránytűnk van, de az nem teljesen megismerhető, s nem gond, ha nem fogunk mindenben egyetérteni. Amennyiben ezen a tanulási folyamaton keresztülmegegyünk, nemcsak a múltunk, hanem a jelenünk is gazdagodni fog, és remélhetőleg bölcsebbek leszünk.

Kulcsszavak

=====

nyilvánosság, múltfeldolgozás, szembenézés, ügynökakták

/ “Fathers and Sons” /

Through his personal story and the fate of his father, whose life was shaped by ties to the communist state security apparatus, the author examines the failures and possibilities of Hungary’s reckoning with its past. He interprets the public accessibility of secret police files not merely as a legal matter but as an opportunity for collective healing. The essay criticizes the elitist “us versus them” logic of public discourse and memory politics as well as the anomalies created by the semi-public nature of the archives. Instead, he calls for a new, reflective discourse capable of creating space for collective processing and the treatment of transgenerational trauma. Rejecting the notion of Hungarian society as a passive victim of history, the author understands the confrontation with the past as a dynamic process shaped by the needs of the community and the challenges of the present.
